

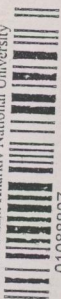
Л-642-я. I

(P)

A558198

V.N. Karazin Kharkiv National University

01088807

6

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК

АЛЬМАНАХ
МІСЯЧНИК
КНИГА ПЕРША (131)
ГРУДЕНЬ—1928

Д Е В Е У

**ОБОВ'ЯЗКОВИЙ
ПРИМІРНИК**

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Українського Друку“, „Карт-
ковому Репертуарі“ та інших
показчиках Української
Книжкової Палати

Надруковано 5.000 прим.
в друкарні Державного
Видавництва України
імені Г. І. Петровського.
Харків, Укрголовліт 2775
від 17/XI. 1928. Зам. 294

24-60

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ХНУ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗИНА

Лист. №

А558 198

1

ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК

REPRODUCED
FROM THE

Редакція (або Ярмарком, ДО КНИГИ СТО ТРИДЦЯТЬ
скажімо) „безперечно ПЕРШОЇ
строкатого“ — так при-
наймні настирливо запев-

ГРУДЕНЬ 1928 р. 12 × 10 + 11

няє нас мало не вся ніби-то західньо-європейська преса — „Літературного Ярмарку“, за два місяці відчиняючи двері в 12 рік свого, можна сказати, скромного існування, тисне Вам Вашу шляхетну руку, шановний читачу, через ріки, озера, лани, ліси, міста і села нашої Героїчної Республіки. Труднощі, можна сказати, остаточно ще не переборено. Але все-таки... як все-таки приємно, „як радісно згадувати запашне минуле!“ (Фразу запозичено з віршів сучасного якогось поета). Як приємно зазирати в конторські книги річної передплати, і бачити, що Ви нас протягом ста тридцятьох, так би мовити, уявних місяців ні разу не зрадили.

Ах, річні передплатники! (конторська лірика!) Як ніжно, як рожево звучать ці два голубі слова: „річні передплатники!“ Яка безмежна і солодка даль ховається за ними! Спершу бачиш тисячі, потім десятки тисяч, потім, захоплюючись, мільйони, десятки мільйонів і, нарешті, мільйони мільйонів. Вишикувались ці мільйони в струнку лінію, і простяглась ця лінія через всю країну і далі, і далі, і нема їй ні кінця, ані краю. Тільки десь, на горизонті, в бірюзовому морі, курить ніжний димок. То наш передплатник з якоїсь п'ятої сотні тисяч запалив свою турецьку люльку й з задоволенням попихкує.

— Паліть, паліть, шановний передплатнику, свою турецьку люльку! Ви маєте рацію: Ви енергійно підтримували нас протягом ста тридцятьох, так би мовити, уявних місяців. Ви енергійно будете підтримувати нас з такою ж енергією й надалі. Ви прекрасно знаєте, що наша редакція й контора міститься в Харкові, на вулиці Карла Лібкнехта, № 31, і Ви прекрасно знаєте, що наше письменство потребує Вашої, ми сказали б, сердечної уваги. Паліть, паліть, шановний передплатнику, свою турецьку люльку!

Коли б хтось, припустім, добре обізнаний був з теорією Айнштайна, вченого скептика наших днів, то він, написавши ще одну поему про Айнштайна, напевно сказав би, що все в світі відносне. І меркантильність. І справді: ми б з великою охотою почали з Вами, шановний читачу, розмови на інші, так би мовити, справжнє-ліричні, напівзідхательні теми, та взявшись зробити з нашого „строкатого“ — так принаймні запевняє нас та ж таки ніби-то західньо-європейська преса — „Літературного Ярмарку“ цікавий альманах, цеб-то взявши на себе чималу на наш час відповідальність, ми ніяк не хочемо, щоб наші книжки находили свого читача, тільки добре підгодувавши підвальних мишей.

— Ах ви, миші, миші, проклятуші миші! Скільки ви погризли дуже корисних і цікавих книжок! Коли б ці книжки та раптом удалось зібрати докупи, то їми можна б було обгорнути всі оселедці всього світу і навіть оселедці якоїсь іншої планети... Ах ви, миші, миші, проклятуші миші! Скільки ви погризли дуже корисних і цікавих книжок!

Миша (*висовуючи на світ-світлий свій симпатичний писок*). Це ви як? Серйозно говорите? Охо-хо-хо-хо! Яка неправда запанувала на нашій дорогій землі! На оселедці тільки натякають, а гризуни за все, за все відповідай! І відповідаємо! (*зідхає*). За цей місяць, наприклад, міська комісія

по боротьбі з гризунами розстріляла наших мало не сім штук. А хіба це справедливо? Хіба це саме не оселедці пообгортались в „цікаві та корисні книжки“?

Оселедець (*нервово засовавшись у діжку і обурено*). Я протестую! Я тут зовсім ні при чому. Хіба це я купую, друкую чи то продаю з пуда ваші „корисні та цікаві книжки“? Мене згвалтовано. Мені, можна сказати, навіть неприємно обгортатися в надрукований папір, бо він тільки бруднить мене. Я говорю про фарбу, і ніяких дотепів та натяків не хочу знати!

Суперечка розгортається, але Ярмарком, як божою милостію диригент, негайно припиняє цю суперечку і, примружуючи очі (прямо в очі — сонце), звертається до читача:

— Вельмишановний читачу! Ну, скажіть: навіщо нас беруть на „арапа“? При чому тут миша й оселедець? Невже ми й досі не зрозуміли один одного? Невже, неевже... і тому подібне?

Ні, ми вже, мабуть, зрозуміли один одного: Ви, шановний читачу, давно вирішили стати нашим, так би мовити, вічним річним передплатником, а ми, щиро подякувавши Вам, просимо Вас загітувати на таку ж передплату ще кількох Ваших близьких та далеких знайомих.

— Саме таким чином, з дозволу Вашого, ми й підходимо до Харкова. Підходимо, так би мовити, до більш інтимних та більш задушевних епістолярних тем. Ми зупиняємось на Холодній Горі, беремо до очей цайсівський бінокль і бачимо:

Вже давно Харків одсвяткував роковини (11 років) Пролетарської Диктатури — ті дні, коли по вулицях горіли фантастичні різнокольорові ліхтарики (до речі, страшенно по-кобиляцькому зроблені), і Харків був, як казка з Шехерезади (принаймні, біля будинку Промисловости і ВУЦВК), вже давно пролетіли з півночі перелітні гуси, — а над столицею і досі стоять мужні осінні дні, і осінній холодок такий

симпатичний, що місцеві баришні прямо таки ахкають. І хто сьогодні наважиться хоч трошки полаяти Лопань?

— О Лопане! О ріко нашої молоді столиці! Ти, о Лопане, теж маєш свій запах, і ми не сказали б, що цей запах важенький. Пройде, скажімо, якихсь всього 100 років, і твій запах так боже-ственно запагне нашим нащадкам, як не пахне нам зараз найкраща „льоріган коті“, найкращий закордонний одеколон. О Лопане! О ріко нашої молоді столиці! Хто проспівав тобі гімн! Тобі й Нетечі? Хто?

І сходимо ми з Холодної Гори, сідаємо в новенький трамвай, автобус чи то таксі і їдемо до будинку Промисловости, що його вже скінчено, і до будинку письменників колективу „Слово“, що його хоч і не скінчено, проте обіцяють в 1929 році скінчити.

Будинок Промисловости. Це така грандіозна грандіоза (можна сказати, вимушена тавтологія, сіреч мало не плеоназм), якої, ми певні, не побачать за кордоном наші шановні туристи Аркадій Любченко, Валеріян Підмогильний, а також Олександр Копиленко. Хоч останній, правда, і прислав з Берліну листа (адресат Петро Панч), в якому обіцяє дати для нашого альманаху свою нову річ, дуже (коли вірити) розхвалену тевтонами, але ж треба одверто і щиро сказати: Аркадій Любченко, як і Валеріян Підмогильний, теж гаряче вітають нас з того ж таки Берліну і недвозначно натякають на якісь свої подорожні нотатки, що їх, може, колись буде перекладено і, може, колись з захопленням буде надруковано в якомусь німецькому журналі — чи то в „*Andromeda*“, чи то „*Junges Mädchen*“, напевне не знаємо. Так що нічого не зробиш, тим більш нічого не зробиш, що, як передають нам із Праги, роман Підмогильного зацікавив і німців. І німці присвятили цьому романові досить величеньку статтю.

— Але цікаво й те, що цю елегантну махину, де-то будинок Промисловости, ніяк не можна рівняти

з такими, скажімо, будинками, як будинок „Південних залізниць“ (біля вокзалу). Останній, правда, багато менший, але, подивіться, який він важкий, коли так можна висловитись, — на око! Зате перший (буквально хмародряп!), зате будинок Промисловости — як вишукана пір'їнка! будинок „Південних залізниць“ (що біля вокзалу) — це похмурий Берлін, будинок Промисловости — це прекрасний далекий Відень...

— Ах, Відню! Ох, затисячуверстні котеджі біля альпійських гір! Ух, як ви чудово запахли тим же затисячуверстним запахом! Хіба можна забути вас, вас і тихий голубий Дунай („тихо-тихо Дунай воду несе“), вас... і т. д., і т. п.? Хіба можна забути й ці міські сади, де по алеях так просто і так, ми сказали б, художньо похитує стегами („стегна“ запозичено в другого сучасного якогось поета) ця картинна симпатюшка, ця наївна Жанна із Мопасанового „Життя“, ця Наташа Ростова із „Войни і міра“, ця, можна сказати, корінна віденська віденка! Хіба, нарешті, можна забути тягучі пісні цих середньовічних органів з ярмаркового „Пратеру“ і химерні вогні над тим же таки „Пратером“? Ну, скажіть же! Скажіть! Говоріть, і не мучайте нас!

І Ви, нарешті, говорите! Ви говорите довго, добродушно, посміхаючись собі в бороду, а ми Вас слухаємо довго, добродушно, посміхаючись собі в бороду. Ви говорите, що Відень все-таки провінція, порівнюючи з Берліном, а ми з вами погоджуємося з невеличким застереженням що до архітектури. Ви сказали. Все. Ми Вас уважно вислухали, ми, коли хочете, без суперечок погодилися з вами, що „чоловек его звучит гордо“, ми, можна сказати — етцетера. Що ж нам залишається? Нам залишається одна суперечка: про ярмарок!

Звичайно, „ярмарок“ з німецької, певніше, з Берлінської — річний торг, звичайно, „ярмарок“ ріже наше музичне вухо. Але невже Ви не помічаєте, що

з цим словом трапилась, коли так можна висловитись, геніяльна метаморфоза? Саме тоді трапилась, коли це слово перенесено було до нас і до віденців? Невже Ви не помічаєте, що „ярмарок“ для нас — це величезна червона пляма (аж сліпить!) на голубому фоні, це — строкатий натовп веселих, добродушних людей, це, коли хочете — „сорочинська“ вигадка нашого трагічного земляка — Ніколая Васильєвіча Гоголя?

Не помічаєте? Чому ж Ви тоді не подивитесь крізь скло свого цайсівського бінокля на Відень? Хіба для віденців „ярмарок“ це — не „пратер“, не каруселі, не фантастичні коники, циганики й тисячі інших пролетарських розваг?

— Отже паліть, паліть, шановний передплатнику, свою турецьку люльку: Ви маєте рацію! Але тепер Ви не маєте радії сказати нам (після ста тридцятьох місяців нашого існування), що це чудове, це... можна сказати, геніяльне слово „ярмарок“ буде колись ображати наше віднині музичне вухо.

І, промовивши так, ми сідаємо на таксі (тоді „таксі“ було вже багато дешевше за „ванька“) — і, промовивши так, їдемо далі. І приїхали ми, значить, до того будинку, що в ньому жив колись Гр. Квітка-Основ'яненко (див. календар, а також художній нарис „На Гончарівці“ Остапа Вишні, нашого, будемо сподіватися, постійного співробітника), і, приїхавши, зішли на тротуар. Що ж ми бачимо? А от що ми бачимо: будинку Гр. Квітки-Основ'яненка так, здається, і не найдено. Не найдено! Так що будемо надіятись, що цей будинок все-таки колись знайдеться! Обов'язково знайдеться! Може, і не той, в якому жив наш славетний громадянин, але все-таки з відповідною рекомендацією:

„тут жив письменник Гр. Квітка-Основ'яненко — перший український повістяр“

Перший український повістяр! Слухайте, товариші, добродії й добродійки нашої Героїчної Республіки:

перший український повістяр! Сто п'ятдесят років, півтора сторіччя тому, народився автор „Сватання на Гончарівці“, автор „Пана Халевського“. Сто п'ятдесят років, півтора сторіччя тому, народився фундатор української художньої прози. Пишайся, Слобожанщино! Пишайся, Лівобережжє! Пишайся, Харкове! Пишайся, Лопане!..

— Але пишайся й Правобережжя, бо, по-перше, Гр. Квітка-Основ'яненко, як відомо, був із поміщиків (і, значить, має свої мінуси), а, по-друге, головне — з Правобережжя панові Юзефському видніше запорізьку дулю (пробачте за рубенсівську вульгарність!) Так що, можна сказати, пишайтесь всі, хто щиро віддає свої сили будівництву Соціалізму в Героїчній Республіці Рад.

... Кипить робота на Дніпрельстані. Там, на Хортиці, на запорізьких степах, там, на бистрих водах романтичного Славути, там, в центрі України, вже поблискують огні й мало не короленківські вогники майбутнього города необмежених можливостей. І коли нам щось не подобається, то тільки те, що „короленківські вогники“ якимось дуже сентиментально, дуже тенденційно звучать і ріжуть музичне вухо еміграції, скажімо.

— „Отже чолом тобі, перший повістяре народу малоросійського, преславний Грицьку Квітко-Основ'яненку!“ Але мільйони разів чолом тобі, о Велика Пролетарська Революціє, що виводиш світовий пролетаріят, а з ним і весь наш український робітничо-селянський нарід на широкі історичні шляхи, на гомінкі дороги — на дороги, що так відважно загадючилися в зовсім не загадкове й надзвичайно привабливе прийдешнє. Мільйони разів чолом тобі, о Велика Пролетарська Революціє!

Шановний читачу! Ми могли б ще багато з Вами говорити на теми біжучого моменту, на теми, скажімо, пролетарського Ренесансу, що в його двері увійшла наша молода культура, але вироби нашого

ярмарку вже починають нервуватися, і ми поспішаємо віддати їм свою трибуну.

Підводимо Вас до першої вітрини. В ній Ви знайомитесь з виробом поета Н. Щербини. Знайомитесь так, як хочете, але знайомитесь, будемо сподіватися, уважно. Всього, звичайно, не перечеитаєш за наш коротенький вік, але, довірившись нашому смакові, давайте поважати і твір, і письменника — хоч би нашої рекомендації. Коли Ви ніколи й нічого не читали із творів поета Н. Щербини, то не забувайте, будь ласка, що Вільям Шекспір підписувався не тільки Shakespeare, але й Shakspeare і навіть Shakespere. Звідки ми знаємо, як ще буде підписуватися той же таки Вільям? І взагалі: що ми знаємо? Хіба ми, скажімо, знаємо, що в той час, як велика держава Німеччина тримає всього стотисячну армію, — саме в цей час задрипана панська Польща, з її 27 мільйонів людськості (сюди, до речі, входить мало не половина наших згвалтованих галичан) — 300.000. Так що, як бачите, нічого іншого не залишається, як, прочитавши „Світає світ“, прочитати й оповідання „Із Варіної біографії“. Чому воно, це оповідання, попало на одно із перших місць — про це ми, на жаль, нічого не знаємо, про це знає тов. М. Ф. Постолюкський.

А втім, справа і не в цьому: справа в тому, що за „Варіною біографією“ йде вірш Антона Шмигельського, і, значить, треба і це мати на увазі. Іще майте на увазі, коли Ви не знаєте, що таке смерека, — смереку. Смерека це є *pinus abies*. Поет Шмигельський бачив її в нашій Буковині, що її, нашу Буковину, теж, до речі, окуповано, — бачив у нашій Буковині, де такі (в Буковині) величезні столітні буки і де, кажуть, дуже багато румунів, щоб то, точніше, румунів із сигуранци. Отже, промовивши „хай живе Велика Соборна Соціалістична Радянська Україна“, Ви, шановний читачу, і починайте знайомитись із виробами нашого ярмарку.

Світає світ. Світаю я,
Співає день і кров,
і мозок, і земля.

СВІТАЄ СВІТ

Н. ЩЕРБИНА

Ще вчора ранки, сонце, зорі — сон. Сьогодні ж я —
народжене дитя — дивлюсь на небо, працю і життя.

Вплітаюсь юною душею в потоки руху, радості,
горінь. Дивлюсь на світ, на землю і на себе —
вічну пісню, вічний спів...

Світаю я.

Світають ниви, небо, люди.

Співає день і кров, і мозок, і земля.

Народилась Варя на ІЗ ВАРІНОЇ БІОГРАФІЇ
Слобожанщині, в по-

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

вітовому містечку Бого-
духові, 1900 року, здається. Мати її, Ярина Федо-
ровна, належала до того класичного типу українських
бублешниць, що їх, мабуть, ще ніхто в світі не пере-
кричав. Батько Варін, Трохим Климентович, був,
навпаки, тихенький п'яничка (за спеціальність узяв
собі — носити жінчини бублики на базар) і, можна
сказати, доти не виділявся з кола богодухівських
мешканців, аж поки вияснилося, що він, четвертий
супруг Ярини Федоровни, зовсім не думає вмирати,
як це зробили його три нещасливі попередники, цеб-
то аж поки всі побачили, що він, цілком задоволь-
нивши ненажерливі бажання своєї грудастої й широ-
козадої дружини, примусив її завагітніти й народити
бистрооку дівчинку.

Перші дитячі роки Варя провела на Манастир-
ській вулиці — на тій вулиці, де, крім бубликів, так
багато ще виробляють паляниць та смачних буси-
ків. Коли Варі було чотири роки, Ярина Федоровна
дуже вславилась своїм майстерством: кращої за неї
бублешниці уже не було в цілому повіті. Прецінь
приблизно біля цього часу вияснилося, що Трохим
Климентович, остаточно закріпивши за собою славу

не аби - якого чоловіки, все - таки не здібний був відбити в Ярини Федоровни охоту до чужих чоловіків і — головне — приохотити її до народження другої дитини.

Таким чином бистроока Варя залишилась без брата й без сестри.

В Богодухові, крім вулиці Манастирської, є ще й т. зв. „Соболі“. Це той закуток, що з нього колись вийшов і Трохим Климентович, і де так багато різних кравців та чоботарів то - що. Саме на Соболях Варя й розважалась, коли їй стукнуло дев'ять років. На Соболі вона ходила до свого дідуся, до батька Трохима Климентовича, відомого богодухівського чинбаря. Там її розважав, звичайно, не запах від кожухів — „чинбарський квасок“ (такого, правда, на Манастирській вулиці не було), її розважало там Мерло — річка, що тече у славетне Ворскло, оспіване поетом Щоголевым. На Мерлі Варя гралася „у крем'юшки“ з соболівськими дівчатами і на Мерлі ж вона пізнавала життя та — головним чином — анатомію від різних Петриків та Ваньків, що дуже добре орієнтувалися в цій науці і не згірше за своїх батьків загинали в „трюхетажних янголят“. З річки Варя йшла до дідуся - кожум'яки, і дідусь - кожум'яка, теж таки тихенький п'яничка, розповідав їй, що Ворскло тече у Дніпро, а Дніпро — у Чорне море, так що коли західньо - європейська культура „зачепить Расаю“, то з Богодухова можна буде допливти до самісінького океану.

Дідусеві казки не дуже зворушували Варю, але вона їх все - таки уважно вислухувала. Вона знала, що, розповівши казку, дідусь дасть їй копійку, а на копійку Варя купить собі цукерок.

Таким чином, уже змалку Варя зарекомендувала себе і трошки практичною людиною, і людиною без зайвих романтичних ухилів. Правда, Варя уміла і захоплюватись, і горіти, і навіть зробити непродуманий вчинок; вона вміла і гірко плакати, і голосно

реготати, але і сміх, і плач, і захоплення — ніщо не виділяло її з її ж таки сіренького оточення. Варя росла на звичайну собі українську жінку, на бублешницю то-що, і можна було чекати, що в свій час і в свою чергу вона народить якусь нову бублешницю чи то якогось нового чинбаря.

Кожна людина дивиться на світ очима свого світогляду. Отже і я інакше не вмію дивитись. Коли на Варіному життєвому шляху були такі, скажімо, роки, як рік 1905-й, то я й питаю: як же на неї вплинули вони?

1905 рік на Варю, очевидно, ніяк не міг вплинути, бо їй було тоді тільки п'ять весен. Зате 1914-й, що застав її в городській школі, вже трошки вплинув на неї, і саме в тому сенсі, що вона почала мріяти про невідомого прапорщика з золотими погонами, героя й георгієвського кавалера, а також їй дуже захотілося піти на фронт сестрою милосердя. Особливо її провокували на цей вчинок безусі добровольці і ще особливіш — Петя Покровський, син богодухівського старожила й домовласника. Варя була закохана в Петю, але Петя, колишній гімназист, про це нічого не знав, і от Варі дуже хотілось, щоб він про це узнав хоч на фронті, куди він поїхав, про її кохання до нього нічого не узнавши. З мрій про сестру милосердя, звичайно, нічого не вийшло.

— Ти мені гляди, Варко, — сказала колись широкозада бублешниця, побачивши Варю за ілюстраціями „Огонька“. — Гляди мені, щоб ці журнали не призвели тебе до мечтанія.

— Ви, мамо, вічно натякаєте на щось, — кинула незадоволено Варя. — Як сами були молоді, то тільки й знали, що до хлопців... Одчепіться від мене!

— До хлопців, кажеш? — здивовано промовила бублешниця. — Ну й падлюка ж ти, Варко!.. Ну, й виродок! Ач куди вже закидає: до хлопців! Гляди мені, щоб за ці твої ранні слова не вибила я тебе цією ось кочергою.

— Ти, того... не дуже,— вставив своє слово і Трохим Климентович — персону із малоросійської комедії.— Щоб, значить, як мати каже...

На цьому розмову й було скінчено. Ярина Федоровна взяла собі в голову, що Варя не така вже маленька дівчинка, як це їй здавалося, Ярина Федоровна подумала, що Варя пішла саме в неї, а не в батька (бублешниці теж з 14 років закортіло до хлопців), а Варя подумала, що їй і справді не варто на фронт іти, коли прапорщик може й сам в Богодухів приїхати. Словом, Варя не спечалася.

Але коли Варя чотирнадцяти років тільки мріяла про вищеназваних прапорщиків з золотими погонами, то сімнадцяти вона вже ходила з ними по алеях богодухівського скверу — того скверу, що його місцеві баришні називали чомусь „шквирею“. Гуляти, до речі, було страшенно весело: по-перше, тоді, якраз трапилась революція, і були різні веселі гулянки, по-друге — Ярина Федоровна вже прямо порадила Варі, щоб вона не дуже гавила і, коли підвернеться порядна людина, поспішила „закрутити любов“. От що сказала Ярина Федоровна в 1917-му.

— Нічого не зробиш, Варко,— сказала Ярина Федоровна.— І тілом, і лицем ти вилита мати та й характером, мабуть, пішла в мене. Отже я й боюсь за твою жіночу долю. Одним словом, крути. Але крути з розумом і без мечтання. Як приведеш дитину не своєчасно — їй богу, з двору вижену!

Варя уважно вислухала цю пораду і добре запам'ятала її. „Лицьом“ вона і справді подібна була до матери (носок задеркуватий, щічки, як пампушка, і червоні, а про очі й говорити не приходиться), подібна вона була до матери і фігуркою: така ж точнісінько широкозаденька та грудаста. Що ж до характеру, то краще давайте змовчимо: Варі такі соромні сни снилися кожної ночі, що про них Ярина Федоровна навіть і не мріяла.

Отож, і пішло тепер друге видання богодухівської бублешниці гуляти з материною інструкцією. Гуляла Варя, канешно, в тому ж таки богодухівському скверу, що стоїть недалеко від базару, якраз напроти дому Савича, колишнього дрібного богодухівського поміщика. Гуляла вона з прапорщиками та іншими революційними вояками. Прапорщики та інші революційні вояки були люди молоді, веселі і часто водили Варю в кіно. Ночі були чарівні, завжди пахло небо і зорі, і весь світ. Над Богодуховом часто стояв ніжний провінціальний місяць, і тоді щось йокало в грудях і хотілося летіти в голубу височінь, під саміське небо... І думала, значить, Варя: „от-от закручу!“ А воно з гулянок так нічого й не вийшло: мало не всі прапорщики та інші революційні вояки настоювали, щоб Варя „привела дитину несвоевременно“, а Варя цього не хотіла.

Вдалося Варі „закрутити любов“ хоч і з прапорщиком, певніше — з офіцером, але, на жаль, з офіцером липовим і, на жаль, не за материною інструкцією.

Богодухів — містечко непомітне. Було там, правда, щось тоді до 15 тисяч мешканців, була там, правда, і одна лікарня, і одна гімназія, і 6 нижчих шкіл, і навіть до двадцяти поганеньких промислових установ, але й лікарня, і школи, і взагалі всі культурні установи — все це було і по інших повітових містечках, так що мешканцям нічим було й позадаватися трохи. Правда, богодухівські бублики, як сказав би стиліст типу Гоголя — надзвичайно смачні, таких бубликів, мабуть, нема в якійсь, скажімо, Умані, правда, на богодухівських горах стояв колись досить поетичний монастир (дехто з місцевих патріотів навіть запевняв, що він поетичніш за славетний Охтирський), правда, в околицях міста є романтичні кучугури, а в самому місті жили колись два незрівняних юродивих — Вася й Стьопа, але, на жаль, правда й те, що слава про все це так і не пішла далі Богодухова.

І все-таки і в це непомітне повітове містечко пролізли більшовики, і все-таки й тут вони не мало наробили репету. Так що, значить, мусили прийти після них гетьман з німцями і оточили всю країну шуцмани і, значить, був серед німців один німець, що в нього Варя, звичайно, й закохалася. Але справа не в німцеві, а в гетьманському (можна сказати, колишньому петлюрівському) офіцерові, вроді як в прапорщиківі, тільки без золотих наплічників.

У Богодухів прийшов хлопець — Сергій Петренко. Хлопець молодий, цікавий і — командир. Зустрілася Варя з ним на Соболях у свого дальнього родича Івана Панасовича, що служив сільським вчителем на Богодухівщині і спершу стояв за Петлюру, розуміючи його, Петлюру, як революціонера, а потім, правда, як це буде видно далі, зрозумівши, що це була помилка, широко перекинувся в більшовицьку пропаганду і виступав уже далі, як голова ревкому. Зустрілася Варя з офіцером гетьманським — Сергієм Петренком — і одразу ж „закрутила з ним любов“. І трапилося так, що пішла вона з ним до Мерла. Йдуть вони, значить, по березі і розмовляють про те, про инше і, особливо, про кохання. І не помітили вони, як вийшли за город. А за городом ліс і осінь димить на горизонті. Ввійшли в ліс. Осика червона, як червоне золото, аж горить, тихі клени загрузли в ніжному янтарі свого листа, а молоді вільхи наче посміхаються — такі зелені, аж синявою взялися. Ну, тут і трапився гріх. І не зчулася Варя, як уже обтрушується — червона й щаслива — й не знає, що їй робити. Цілує Сергія, а самій зрідка в голову порада Ярини Федоровни. Та, правда, скоро заспокоїлась. Сергій пообіцяв оженитися, а про гріх не треба говорити матері. Варя й не сказала. Та поки Сергій збирався оженитися — прийшла савецька власть. Варя не встигла навіть і похвилюватися як слід. Підводиться колись з ліжка, а на вулиці вже червоні шпацірують. Молодий сніжок

рипить за вікном. Ахнула Варя, а воно, виходить, що її Серьога й не думав тікати кудись. Виявилося, що він був за шпійона в гетьманському військові і зовсім не гетьманець чи то петлюровець, а „камунічеської большевик“, як одразу ж назвала його Ярина Федоровна. Варя дуже зраділа, хоч їй і неприємно було, що Сергій тепер не офіцер. Але потім зовсім зраділа, бо Серьога і при савецькій власті залишився за командира. Так що почала Варя гуляти з ним і при новому режимі.

— Він, канешно, твій Серьога не з благородних виходить і, кажуть, мастеровой з заводського цеху, — сказала колись Ярина Федоровна, бачучи, що Варя не шутейно „закрутила любов“, — але що ж зробиш, коли тепер і пропагандисти, і командири пішли з простого народу. Так тому й бути: благословляю... коли не бреше і сурйозно наміряється оженитись.

— Тільки він, мамо, хоче гражданським браком? — несміливо подала Варя.

— Не видумуй, Варко! — скрикнула Ярина Федоровна. — Я тобі дам такого гражданського, що ти й в двері не потрапиш!

— Ти того... не дуже! — вставив своє слово і Трохим Климентович. — Щоб, значить, як мати каже...

— Та я ж, мамо, нічого... Я ж говорю тільки, що він говорить.

— Ото ж бо й є! Адійотка ти! Ти говори, що мати говорить, а він хай каже, що ти кажеш. О! Спитай свого батька: посмів би він мені щось непристойне сказати?

— Ти того... не дуже! — знову вставив своє слово Трохим Климентович. — Щоб, значить, як мати каже...

— Я, мамо, нічого, — ще раз заперечила Варя. — Я тільки про те, що Серьозі камунічеські правила не дозволяють у церкві вінчатися.

Ярина Федоровна стукнула ногою.

— Ой, краще змовч, Варко! Доки ти мені будеш насупротив виражатися? Га? — Ярина Федоровна так захвилювалася, що аж піт їй виступив на лобі. Тоді вона витерла піт кінцями своєї голов'яної хустки і змовкла. Але потім скоро одійшла й сказала вже багато тихше:

— Так що на тобі, Варко, мое последнее слово: не хоче він вінчатися прилюдно — ми поїдемо до якого-сь деревенського попа. Скажи йому, що пущай вон асабливо не турбується: все устрою як слід. Так устрою, що ні одна собака не буде знати.

Можливо, Ярина Федоровна і „устроїла б все як слід“, але Сергій Петренко все-таки не схотів вінчатися в церкві. Варя захвилювалася. Саме тому захвилювалася, що під серцем їй вже заворушилось маленьке. Тоді Ярина Федоровна, догадуючись, мабуть, що Варка обов'язково „приведе дитину несвое-временно“, а може й просто не бажаючи випустити із рук цікавого командира, примушена була остаточно піддатися.

— Ох, дівко, — нарешті сказала вона. — Біда мені з тобою! Та, мабуть, прийдеться плюнути на попа... Прости мене, господи, на цьому кошунському слові (бублешниця перехристилася). Іди, мабуть, до ревкому та записуйся там на гражданський брак. Понравився мені твій Серьога і Іван Панасович (Іван Панасович і справді був уже головою ревкому) розпинається за нього. Каже: і командир отлічної, і пропагандист небикновеной.

Варя, канешно, дуже зраділа й побігла до Серьоги. А за кілька днів вона вже перейшла до нього й на квартиру.

Сергій цілий день був на ногах і тільки ввечері приходив до своєї молодой дружини. Але Варя ходила, як божевільна, і їй здавалося, що вона ні на хвилину не розлучається з Серьогою. Її неповторний медовий місяць пройшов, звичайно, під золотом осик і, можна сказати, вже давно пройшов, та Варі

він знову прийшов. Варя була занадто гаряча самичка і ягоди її трохи набухлих, грушоподібних грудей також сторожко здригалися, як і кілька місяців тому. Одним словом, світ взяло в тісне коло, і в цьому колі залишився один Сергій. Десь когось розстрілювали, десь (і навіть дуже близько) йшла запекла боротьба, десь напружено клекотіло громадське життя, а для Варі існували тільки запашні провінціяльні ночі, що в тривозі мчалися над Богодуховом. Варя відхала спорзними відханнями гарячої бистроокої самички і нічого не чула й не бачила.

Так пройшло кілька місяців, кілька солодких надзвичайних місяців.

Але от вітер, що стих було, раптом рвонувся і вогні мало не погашеної пожежі знову зашурмували. Контр-революційний південь зібрав всі свої останні сили і, підтриманий гарматами англо-французьких рантьє, перейшов у наступ. Офіцерські частини так рішуче й упевнено рушили вперед, що армії робітничо-селянського уряду ніяк не могли вдержати позицій, і з боями почали відходити на північ.

Країна насторожилась і захвилювалась. Але тепер захвилювалась по-справжньому й Варя. Раніш на зміну влади Варя дивилась дуже просто (мовляв, як же воно за цих буде!), зате тепер вона так просто дивитись не могла. Коли в останній час навіть розмови про рештки генеральських банд — розмови, які загубили свою гостроту, Варя почала приймати з деякою неохотою, то тепер, побачивши, що недалеко майбутнє багате на серйозні події й обіцяє чимало несподіваних сюрпризів, — тепер вона дуже затривожилась. Правда, Богодухів, як і інші північні райони республіки, жив ще рожевими надіями й тільки по деяких галузях будівництва крадькома (щоб не налякати обивателя) приступав до часткової ліквідації справ, але це Варю зовсім не тішило, і особливо не тішило Ярину Федоровну: бублешниця, а через неї й Варя, знала, що мало не весь південний

край вже кипить напруженим, подекуди переляканим життям військового табору, що там, замість ревкомів, функціонують диктаторські трійки, а, замість оптимістичних бюлетенів перемоги, населення дістає тривожні й не завжди прийнятні накази, що там, на решті, ворога чекають з хвилини на хвилину, й ніхто вже не припускає, що цей раптовий наступ є хоч і красивий, але недовговічний вогонь від фейерверку.

— Ой, Варко! Що ж це ти наробила! Спортити все моє життя! — схвильовано сказала колись Ярина Федоровна. — Якби побралася з офіцером, то не було б цієї суматохи... Ну, й сукин же син твій шпійон! Ну, й гадюка ж камуністська! Ех, Варко, Варко! Мовчала я, але тепер не можу мовчати. Як подивлюсь на твій несвоєчасний живіт, так би й розірвала твого Серьогу. Таки обдурив, падлюка... Коли ж це ти з ним нагуляла? Ще, мабуть, за гетьмана?

Ярина Федоровна прямо таки виходила з себе. Але справжня паніка знялася тоді, коли Варін Серьога вирішив негайно покинути Богодухів. Сергій Петренко був один із тих відважних і відданих людей революції, які добровільно поспішали на найнебезпечніші ділянки фронту й яких навіть ніжні очі молодих дружин не могли зупинити. Він виїхав з Богодухова однієї літньої душевної ночі й залишив Варю в сльозах біля Ярини Федоровни. Перед тим, як покинути її, він довго втішав її (також втішав і Ярину Федоровну). Він обіцяв, що все буде добре і що він скоро повернеться з фронту. Та втішити йому так і не вдалося, бо Ярина Федоровна не стільки була стривожена судьбою Сергія Петренка („пропадай він пропадом!“), скільки тим, що Варку вже тепер не візьме „благородної чоловік“, скільки тим, що... як же тепер бути? Чи не влетить Варці від офіцерської влади за її „командира“?

— Главное діло — живіт видають! — говорила Ярина Федоровна. — Хто там знає, як ти жила з ним? Може, за горняшку служила... А от живіт видають!..

Варін живіт і справді був величезний і дуже помітний. Вона була в стані мало не закінченої вагітності й на протязі якихсь трьох-чотирьох тижнів мусила народити дитину.

— Главное діло — живіт видають! — знову зідхала Ярина Федоровна і скреготіла зубами. — І главное діло — не знаю, що й робити, бо чує моє серце, що скоро вже...

Бублешниця не помилилась. Дні рожевих надій і прихованої тривоги пройшли. Захвилювалась і північ України, а зокрема й Варін городок. Проголошено було становище облоги, і місцевий горнізон почав реорганізовуватись у партизанський полк. По всіх почтових і степових трактах та дорогах загадючилися обози слобожанських возів. Обози так енергійно поспішали на північ, що вже не було жодного сумніву: білі таки будуть в Богодухові!

Хоч Варя й проклинала вкупі з Яриною Федоровною свою судьбу, але вона все-таки кохала свого Серьогу і все-таки думала про те, що їй не можна залишатися в своєму горіді, коли її городок покинуть армії робітниче-селянського уряду. Варя, звичайно, ніколи не належала до партії, але хіба це дає їй хоч маленьку гарантію, що її не зачепить караюча рука контр-розвідки? Правда, Серьога, відїжджаючи на фронт й не припускаючи, очевидно, що далекий від позиції Богодухів скоро почне евакуюватись, не дав їй жодної поради. Але Варя й без чоловіка знала, що їй треба негайно поспішати з відїздом.

— Мамо! — сказала колись Варя, звертаючись до Ярини Федоровни. — Чи не підете ви до Івана Панасовича порадитись, як мені виїхати з города?

— Виїхати з города?.. Чи не здуріла ти? — скрикнула бублешниця. — Куди ти поїдеш, та ще й з таким животом?

Ярина Федоровна почала доводити Варі, що їй нема ніякого сенсу „теліпатися кудись у прірву“,

що може нічого й не трапиться і— може— та й напевне!— ніхто її не зачепе за нової влади, що коли вже говорити про Серьогу, то— чорт з ним! На чорта він здався, коли так поводитися з дружиною й залишає її саму. Був гріх— согрішила, ну, так тому й бути! Може ще й найдеться „благородної чоловік“ і обвінчається з нею. До речі, вона ж і не вінчалася по-християнськи. Може то сам бог так зробив, не допустив до другого гріха.

— Мамо!— почала було Варя, але Ярина Федорівна її різко перебила:

— Покинь, я тобі кажу, мамкати! Що ти там понімаєш?

— Ти того... не дуже!— вставив своє слово й Трохим Климентович. — Щоб, значить, як мати каже...

І Варя змовкла. І Варя, можна сказати, упокорилась. Але не тому, між іншим, вона упокорилась, що так дуже боялась батьків, а тому, що вона й сама почала зрідка думати, що й справді її ніхто не зачепе за нової влади, тому що, нарешті, хоч Серьога і гарний хлопець, але може його нема вже й на світі, а коли живий він, то вже тепер, за нової влади, не бути йому ні пропагандистом, ні командиром.

Так що вирішено було пересидіти баталію в своєму рідному закуткові, що на Манастирській, і не думати про евакуацію. І з тим більшим задоволенням Варя не думала про евакуацію, що евакуація прямо таки лякала її своїм хаосом.

Треба широко сказати: революційний нарід уміє перемагати й наступати, та ніяк не вміє відступати й тягати за собою барахло. Плани евакуації і справді виглядали дуже химерно. Вивозили снаряди, військову одіж й цілі цейгаузи, але й вивозили десятки пакгаузів (висловлюючись фігурально) жіночих панталонів та ліфчиків. Вивозили друкарські машинки й цілі типографії, але й вивозили для чогось старі столи, десятки старих столів і надзвичайно багато звичайних стільців, що тоскно витикалися в небо

своїми мало не столітніми ніжками. Вивозили курей, гусей, свиней та іншу домашню живність, але й вивозили матраци, кроваті й ще багато дечого із мертвого спального реманенту. Все це посувалася з Богодухова і через Богодухів на слобожанських возах. І ці обози так лякали Варю, що навіть Ярина Федоровна порадила їй рідше виходити з дому, й сама взялася діставати інформації про події в місті і на фронтах.

Словом, евакуація йшла прискореним темпом. За обозами поводі й досить поважно для такого близькавичного моменту посувалися отари овець і гурти рогатої худоби. Воли ревли, коні іржали. Над дорогами стояли хмари сірого пороху. Раз-у-раз, наздоганяючи й переганяючи навантажені тачанки, на шляхи вискакували одинокі вершники й, стурбовані, раптом зникали десь. Появлялися й цілі загони кавалерії. Але ці чомусь весело погикували й так войовниче помахували шаблями, що тил, куди вони рішуче мчалися, кожної такої хвилини можна було прийняти за фронт.

Але теж приблизно Ярина Федоровна (Варя тепер майже не виходила з дому) спостерігала й на залізниці. Станція ломилась від деморалізованих натовпів і від не менш дезорганізованих вагонів. Тільки „пульман з заложниками“ чітко вирисовувався з цього евакуаційного хаосу. Все поспішало від грізної канонади й пожарів, які обхоплювали мало не всі кінці нічного південного неба.

Хоч Ярина Федоровна і категорично була проти виїзду своєї доньки з Богодухова, але вона не могла не цікавитись, хто ж тікає на північ. Зрідка їй самій боляче йокало під серцем і вона думала: „а може хай виїздить“? Та придивляючись до евакуаційної публіки вона тільки ще більше заплуталась.

Людей, що поспішали на північ, і справді не можна було назвати єдиним організованим і організуючим

цілим. Це був розхристаний конгломерат. Тікали з містечка й фізично-безсилі батьки та матері комуністів, тікали й деякі комунари з барахлом, які вважали, що фронт може почекати, а барахло обов'язково треба „спастися“ й обов'язково треба здати „під розписку“ десть за тисячу верстов від позиції. Тікали деякі нервові обивателі, котрі страждали на манію пересліду і, щиро симпатизуючи південному військові, ніяк не могли припустити, що їх помилують за „зраду“, за те, що вони в свій час не пішли з друзями англо-французьких рантьє, тікали й різні авантюристи, які, придбавши „іменем пролетаріату“ деяке майно, поспішали перенести його у більш безпечне місце. Словом, різні люди тікали на північ за тих душних днів тривожного дев'ятнадцятого року. І, придивляючись до цих людей, Ярина Федоровна тільки зідхала тяжко.

Але Ярині Федоровні, як, звичайно, й Варі, на тиждень було десять п'ятниць, і тому, зробивши одне вирішення, вони вже почали думати про протилежне. Справа в тому, що колись симпатичні їм крамарі, дрібнобуржуазні інтелігенти та священники стали раптом потроху діяти і вже, очевидно, готували для Варі не зовсім приємні сюрпризи. Дочекавшись довгожданого часу, ці люди тепер не ховали усмішок задоволення й, при нагоді, коли це було безпечно, з надзвичайно злою іронією поглядали на Варю й на Ярину Федоровну. Правда, вони так поглядали й на всіх інших городян, які так чи інакше звязали свою долю з долею революції і які з тих чи інших причин примушені були залишатися вдома й чекати на прихід нової влади, але від цього легше не було.

— Так що, мамо, буде біда! — кинула одного разу Варя, входячи до хати. — Зустріла я сьогодні Карпа Сидоровича, так він так подивився на мене, що аж сумно стало.

— Та й чого ж йому дивитись на тебе привітно, — сказала прибита горем бублешниця, — коли

твій Серьога стояв у його зятя на квартирі по камунічеській лінії. Вон не асабливо до неї прихильний.

Бублешниця й тепер не помилялась. Карпо Сидорович, місцевий крамар і давній ворог Ярини Федоровни, давно вже „точив зуба“ на Варку — „камунічеську шлюху“, і тепер при зустрічах з молодницею вже не міг стерпіти й не подивитись на неї відповідно. Одного разу він уже навіть і розперезався, можна сказати.

— Так що здрастуйте, Варваро Трохимовно Петренкова... тоісь, верная гражданская супруга камуніста Петренка,— сказав Карпо Сидорович, зустрівшись з Варкою.— Що ж це ви пашли з панської фатери? Сумліваєтесь?

Карпо Сидорович особливо не міг пробачити Варі, що вона жила в будинкові його зятя — крамаря другої гільдії. І не те обурювало Карпа Сидоровича, що подружжя Петренкових прожило на цій кватирі, не заплативши ані копійки („цур їй пек з цією платнею, зять навіть сам шукав когось із чекістів до себе в дім, щоб менше робили ревізій і щоб не тремтіти кожної хвилини!“)— обурювало Карпа Сидоровича те, що якась там Варка, дочка паганої бублешниці, з якою він от уже кілька років судиться, котру він знає, „як облуплену“, і яка, на його компетентний погляд, мідного п'ятака не варта,— так от ця Варка задрипана насмілилась жити в покоях його зятя, поважного крамаря другої гільдії! От що обурювало Карпа Сидоровича, і він уже давно постановив при першій нагоді подякувати їй за таку образу.

— Чого ж це ви мовчите, Варваро Трохимовно Петренкова?— говорив далі крамар і дивився на Варю своїми маленькими підмасленими очима.— Сумліваєтесь?... Воно й правда: камунічеська платформа не пройшла, тікають по чім попало!

Варя стояла перед крамарем і перелякано дивилась на нього. Та й що вона скаже йому, коли вона давно вже в його власті? Піде на нього пожаліється?

Піде до свого дальнього родича Івана Панасовича і розповість йому про думки Карпа Сидоровича? Ні, вона цього ніколи не зробить, бо тоді вже напевне генерали її не помилують.

— А це ж... що це ви собі набігали, Варваро Трохимовно?— говорив крамар, сально посміхаючись і пальцем тикаючи у Варін живіт.— Від громадянського мужа? Хі-хі!... Камуністський приплід для нового офіцерського режиму? Не пагана справа— що й казати!.. Та тільки— звиняюсь! Хто його знає, де цей приплід опинеться. Звиняюсь!

Тут крамар уже не міг не зірватись із тону й, підбадьорений свідомістю, що Варя добровільно мусить віддати себе на глум і ні в якому разі не піде на нього скаржитись, заскреготів зубами й дав волю своїм схованим почуттям.

— Звиняюсь! Господа генерали тобі, Варко, не подарують камуністської пропаганди. Звиняюсь!

— Що ви кажете, Карпе Сидоровичу,— не стерпіла тут перелякана Варя.— Коли ж це я пропаганду вела? Невже ви не знаєте, що я ніколи не була в партії?

— Ти не була в партії? А чому ж ти тоді в громадянськім браку состояла з камуністом? Ну? Ну, от скажи мені? Чому? Захотілось камуністського? От тобі й буде камуністський!— Тут Карпо Сидорович раптом облизався й засюсюкав:— Я, звісно, не проти природи... Воно й шлюха чоловік... Але зачем ти, детка, завагітніла? Зачем не зробила аборту? От що мене мучає!..

На доказ того, що його й справді мучає, Карпо Сидорович нервово-висякався й тяжко зідхнув. Варя мовчки стояла серед вулиці. В грудях їй було тісно й неприємно. Варя думала: „треба тікати“. Але Варя, мабуть, так би й не втекла, коли б не випадок. Словом, Варя таки примушена була, мало не остаточно вирішивши не покидати Богодухова, знову передумати своє вирішення й не тільки передумати, але й справді покинути свій рідний городок.

Це трапилося не тоді, коли можна було порівнюючи добре улаштуватись в якомусь з потягів, що евакувались на північ, навіть не за тих душних днів, коли козачі роз'їзди були в якихсь двадцяти верстах від повітового містечка—це трапилося якраз в останній день.

Ніч була гаряча. Грози не було, але далекі зоряниці аж до ранку палахкотіли по всіх кінцях повітового містечка. Чути було короткі постріли. І не тільки обивателі не наважувались трошки поспати, але й активні діячі робітничо-селянського уряду ніяк не могли раціонально використати подарені їм судьбою години відпочинку. Все було в тривозі. Центр города вже давно змертвів, та цієї ночі він був особливо мертвий. Ранок прийшов надзвичайно тривожний. До дев'ятої, приблизно, години решток загонів робітничо-селянського уряду не видно було. І тільки коли вже байдуже гаряче сонце височенько зупинилось над городком, по порожніх вулицях заторохкотіли полкові обози відступаючої армії. О дванадцятій, приблизно, годині розірвалася перша шрапнель. Ворог був уже під „стінами города“.

Ярина Федоровна, що її дуже тривожила Варіна судьба, навіть цього дня не стерпіла не вийти з дому. Повернулась вона захекана й червона.

— Ох, Варко! Ох, донечко моя!— сказала вона, важко дихаючи й сідаючи на ослінчик.— Зустріла я, значить, зараз Івана Панасовича. Так ти слухай, що він каже мені...

Тут бублешниця змовкла й раптом заплакала.

— Та що ж він каже вам, мамо?— затривожилась Варя.— Ну, говоріть же, не мучайте мене!

До Ярини Федоровни підійшов і Трохим Климентович: в таких випадках, коли плакала бублешниця, він, завжди до всього байдужий й завжди трохи п'янений, мовчки зупинявся біля своєї дружини й дивився на неї чомусь здивованими очима.

— Що він каже?— промовила нарешті Ярина Федоровна крізь сльози й витираючи очі кінцями

голов'яної хустки.— А от що він каже. Як почув він, що ти сидиш досі в городі, та як не сплесне руками, як не закричить! Що це ви, каже, зі своєю донею надумали? Чи не тронулись розуму? Невже ж, каже, думаєте, що її белі не розстріляють? (Так і сказав, голубонько, „розстріляють“!). Я йому те, инше, навіть про вагітність твою згадала. А він мені своє. Невже ви, каже, забули, що Сергій, цеб-то чоловік твій, у „че-ці“ служив? Я йому те, инше: мовляв, чим же моя донька винна, що він у че-ці служив? Так він і слухати не хоче. Негайно, каже, кличте до мене товаришку Варю (цеб-то тебе так називає) і більше, каже, я з вами й розмовляти не хочу... цеб-то зі мною. Ну, оце я й прибігла. Думаю: як уже моя Варка товаришкою стала, то вже тут треба щось міркувати... Ой, бідна моя головонько! Ярина Федоровна знову заплакала. Трохим Климентович ще більш поширив свої здивовані очі. А Варя зблідла й мовчить.

— Невже ж таки, доню, тебе можуть розстріляти?.. Белі, значить, афіцери?

— Бог його знає, мамо... Може й розстріляють,— нарешті промовила перелякана Варя.— Карпо Сидорович дуже нахваляється...

Та далі Варя вже нічого не промовила. Ярина Федоровна гнівно подивилась на неї й скрикнула:

— Так чого ж це ти мені цього раніш не говорила? Ну?

— Про Карпа Сидоровича? Та хіба ж я вам не говорила?

— Про якого там Карпа! Проте, що тебе белі розстріляють?

— А я ж почім знала, мамо?— почала було Варя.— Та ви ж і сами мені не радили тікати...

— Я не радила?— ще голосніш скрикнула Ярина Федоровна.— Та я ж тільки не радила тобі звязуватись з цим жевжиком камунічеським, з цим твоїм Серьогою... щоб він тобі...

— Мамо! — в свою чергу скрикнула Варя. — Що ви кажете? Навіщо ви на мене набіхуєте?

Ярина Федоровна вдарила об поли руками.

— Я набіхую?.. Ой, Варко, гляди, щоб я тебе й сьогодні не вибила.

— Ти того... не дуже! — вставив своє слово й Трохим Климентович. — Щоб, значить, як мати каже...

Але Ярина Федоровна вже нічого не казала й знову витирала очі кінцями своєї голов'яної хустки: в цей надто тривожний момент вона не могла до кінця показати свого характеру. Ярина Федоровна тому не могла показати характеру, що вона (ах, боже мій!), вона нічого не розуміє, буквально нічого, в цих камунічеських та афіцерських справах, тому що вона — не будемо ховатися — дещо й радила своїй доні, але хіба ж вона думала, що все так погано закінчиться? Тому, що вона — й тепер не будемо ховатися — і справді не радила Варці тікати з Богодухова, але хіба ж такі всі й тікають? Чому ж не залишитись?.. Невже ж такі вона мусила „безприкословно“ відпустити свою доньку чорт знає куди, та ще й в такий час, коли, мабуть, на тому тижні прийдеться до „кушерки“ йти?.. І не відомо, чим би скінчилася ця трагікомічна сценка, коли б в цей момент недалеко від їхньої хати не розірвався снаряд. Варя, що ніколи не відзначалася великою рішучістю, на цей раз інстинктивно рвонулася до дверей і, не попрощавшись з батьками, кинулась на вулицю. За кілька хвилин вона вже підбігала до центрального майдану свого рідного повітового містечка.

Тільки тепер Варя як слід усвідомила собі весь жах свого становища. І справді: хіба ж її чоловіка не зненавиділи місцеві крамарі то-що? Хіба ж вони за Серьогу не зненавиділи й її? Боже мій, як же їй розум затуманило на цей час! Хіба ж такі мати щось розуміє в цих справах? Чому ж Варя тільки до її поради прислухалася?.. Хіба Карпо Сидорович не нахваляється щось зробити з її „приплодом“?

Хіба вчора він не прямо натякнув їй, що тільки в тому разі, коли вона стане його коханою, він не піде до нової генеральської влади з відповідними доносами? Отже, треба негайно тікати з міста! Негайно!

Варя мало не бігла до ревкомівського будинку, де вона сподівалася зустріти Івана Панасовича, голову, як відомо, цього ж таки ревкому, її дальнього родича. Варіне обличчя зовсім спітніло і від швидкої ходи, і від гарячого сонця. Її великий живіт випинався вперед і здавалося, що Варя несе велику повітряну кулю.

На вулицях було зовсім мертво. То тут, то там розривалися снаряди. Рештки полкових обозів уже пройшли, і тепер ніхто не порушував тиші. Обивателі сиділи по льохах і не наважувались виходити на вулиці. Тільки де-не-де надто вже цікаві мешканці випроваджали з вікон Варю своїми здивованими поглядами. За Богодуховом, в південній частині околиці, йшла рясна перестрілка.

Іван Панасович, що до нього поспішала Варя, опинившись в скрутному становищі, не тільки не перекинувся до якогось нового Петлюри, але й енергійно почав організовувати місцевий партизанський полк. По-перше, йому подобався робітничо-селянський лад і подобалося те, що за цього ладу навіть він, непомітний сільський вчитель, що вийшов із задрипаних Богодухівських Соболів, може керувати цілим повітом, по-друге, він, як він сам говорив, почав „проникатися“ матеріалістичним розумінням історії: мовляв, без пролетарської революції ніяк не обійдешся і, значить, треба довести її до кінця. Соболівські кустарі хоч і почали вироджуватись в десятих роках нашого сторіччя в п'яничок та непотрібних людей, але, з другого боку, вони почали й постачати для богодухівського суспільства немало інтелігентних і надзвичайно цікавих горожан. Іван Панасович саме до останніх, цеб-то до інтелігентних

та цікавих, і належав. (Мав він, до речі, й голову таку левину й таку велику, яку мав колись і Карл Маркс). Так що Варя даремно поспішала до ревкомівського будинку. Іван Панасович в цей час там не міг бути: він, енергійний та молодий (справа йде про його партійний стаж) більшовик, міг бути тільки на передових позиціях.

Саме там Іван Панасович і був. Ревкомівський будинок — для голови ревкому, а Іван Панасович ревком уже ліквідував і виступав тепер в ролі командира нового партизанського полку.

Варя вскочила в колишній дім Савича, щоб-то в ревкомівський будинок, і побачила там тільки розкидані папери. Тоді вона почала перебігати з кімнати в кімнату, і доти перебігала, аж поки гнітюче безгоміння не перелякало її до смерті. Варя знову вибігла на вулицю й кинулась по дорогах. Серце так билось, що от-от вискочить. І, безперечно, вона доти б метушилася по містечку, доки б в містечко зайшли й білі. Але все Варіне життя складалося по суті з випадків і завжди було під контролем чужої волі, а тому й на цей раз на допомогу прийшов новий випадок і нова чужа воля.

— Куди це ти, Варю, так розігналася? — зупинила її нарешті людина, що раптом вийшла з-за рогу.

Варя від несподіванки мало не впала. Але побачивши, що перед нею стоїть товариш Матвій, з сльозами кинулась до нього й почала вияснити, в чому справа. Виясняла вона довго й плутано, навіть можна було чекати, що її співбесідник не витримає бесіди і втече, але товариш Матвій, на щастя, не втік. Звичайно, колишньому бомбардиру-наводникові, а нинішньому помічникові командира полку, щоб-то помічникові Івана Панасовича, не до Варі було (він, віддавши деякі розпорядження своєму обозові, біг до бойової частини), проте й не вислухати Варіного горя, щоб-то не вислухати горя дружини свого великого приятеля Сергія Петренка, він теж не міг.

Товариш Матвій, нарешті, зупинив свою співбесідницю й незадоволено сказав:

— До ревкому тобі, — незадоволено сказав він, — нічого було й бігати, бо Івана Панасовича не тільки там давно нема, но, можна сказати, і в городі.

— Нема? — скрикнула Варя. — Що ж мені робити, товаришу Матвіє?

— А я ж почом знаю? — суворо кинув старий артилерист. — Ну, говори: почом?.. Чи може ти думаєш, що ми до тебе спеціальну няньку приставимо?

Старий артилерист був дуже незадоволений з Варіної поведінки. Він навіть щось пробурмотів собі під ніс з приводу того, що ще довго, мовляв, Богодухову прийдеться „давати порядок“. Але, будучи по суті добродушною людиною й мало чим відрізняючись від оспіваного в тисячах оповідань та романів типу вояки-добряка, він, по-перше, пояснив Варі, що Іван Панасович зараз за містечком, в шанцях, командує тією частиною, що стримує офіцерські банди, і, по-друге, наказав їй негайно бігти до полкового обозу, давши їй точну адресу і записку з наказом пристроїти Варю десь біля полкової кухні.

Таким чином Варя й попала в партизанський полк.

В своєму містечкові полк не довго простояв. Відбивався він досить героїчно, але вдержати офіцерські частини не було жодної фізичної можливості. Полк знову зупинився тільки в містечку (в колишньому заштатному городку) Красному Куті, або, як його ще инакше називають, в Краснокутську, що стоїть на тому ж таки Мерлі, й мав тоді, здається, до 10.000 мешканців. Містечко кілька разів переходило із рук в руки і, нарешті, залишилося за партизанським полком. Отже, партизани розтаборилися в городі, по одному боці Мерла, а офіцери в лісі — по другому. Штаб партизанського полку зупинився у містечкового крамаря. За кілька днів безперервних боїв супротивники так виснажилися, що тепер здібні були тільки досить в'яленько перестрілюватись та

посилати один одному по два чи то по чотири снаряди в день. Полковий обоз теж стояв у вищеназваного крамаря, отже й Варя опинилася там же. Полкова кухня поки ще не функціонувала (партизани діставали їжу від місцевих городян), і Варя по суті нічого не робила. Так що залишалося їй тільки зрідка плакати по закутках і багато думати про свій рідний Богодухів.

І Варя плакала, і Варя думала. Думала, канешно, і про свою судьбу, що розбила її молоде життя. Думала, що вона в Богодухів, на Манастирську вулицю, вже ніколи не повернеться, думала про бублешницю, про молошницю, про сквер — „шквирю“, про Стюпу юродивого, головатого, що так багато їсть на тротуарі і що його все-таки дуже шкода, бо і з ним звязано запах Богодухівських закутків і запах пахучих ночей біля провінціального кіно. Думала навіть про Карпа Сидоровича і думала, що Карпо Сидорович, мабуть, не пішов би на неї жалітись білим і, значить, не треба було тікати. Думала, нарешті, що вона на днях, очевидно, народить дитину, і тоді що ж їй робити? Мабуть, все-таки даремно вона виїхала з Богодухова, даремно „кинулась у прірву“. І Варя почала придивлятись до краснокутських мешканців. Їй вже бракувало чужої волі, і вона почала шукати доброї людини, що вивела б її із цієї дороги в безвість на дуже приємний і ясний шлях до Манастирської вулиці. Але, на жаль, краснокутські мешканці були налякані стріляниною й боями, так що їх не видно було на вулицях, а шукати їх по хатах Варя боялася.

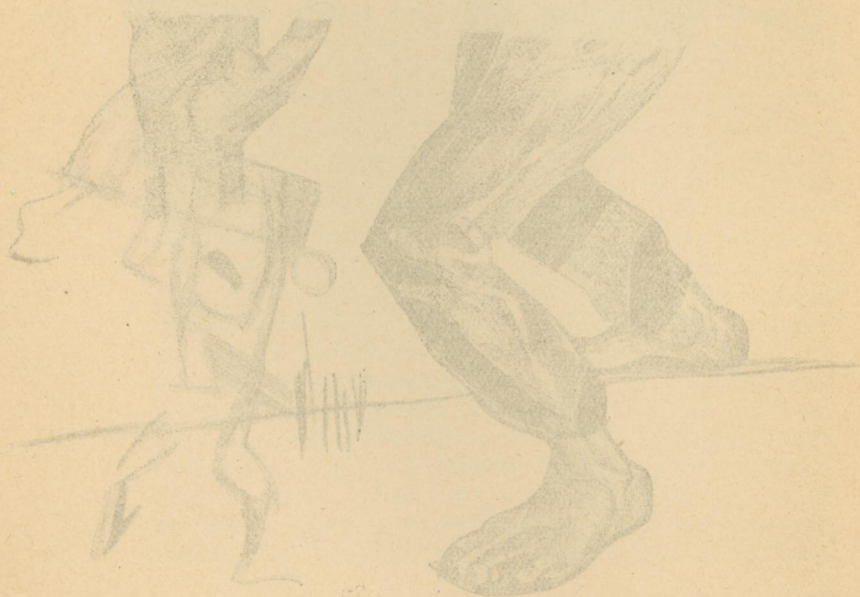
Одного разу (саме в ті дні, коли партизани добре закріпилися в Красному Куті, саме в ті дні, що на них кінчаються уривки Варіної біографії), — одного разу над містечком сходив літній прозорий світанок. Мало не весь штаб полку сидів у садку крамаря. Дехто так досі й не лягав спати, дехто вже відпочив трохи. Крамар раз - у - раз виносив з хати гарячі

самовари й, затаївши злобу, люб'язно посміхався та поїв „дорогих гостей“ пахучим чаєм, що залишився в нього ще зі старого режиму, а також підносив різні варення. Партизани пили чай й їли з таким смаком варення, наче вони ніколи не пили чаю й ніколи не бачили варення. (Правда, більшість з них варення таки й не бачили). До столу раз - у - раз підбігали вістові, що, прив'язавши біля палісаднику своїх коней, йшли інформувати штаб про стан того чи іншого флангу. За столом сиділи також Іван Панасович та товариш Матвій. Вони вже встигли по черзі відпочити й тепер зустрічали новий день новими турботами. Розмова йшла про батарею й про снаряди. Справа в тому, що через селян-перебіжчиків ворог дуже вихваляв партизанську батарею (нею керував товариш Матвій) і через цих же селян партизани узнали, що їхня батарея „прямо таки наводить паніку“ на супротивника і що, можливо, тільки завдяки батареї товариша Матвія партизани так довго й затримуються під Красним Кутом, але партизанам також було відомо, що їхня батарея не сьогодні-завтра мусить змовкнути, бо снарядів залишилося щось дуже мало, і тоді вже, мабуть, і триматися далі під Красним Кутом буде неможливо. Товариш Матвій нарешті замислився: він, очевидно, думав про те, де б дістати снарядів, а Іван Панасович тільки трусив незадоволено своєю марксовою головою і, мабуть, нічого не думав. З Івана Панасовича вийшов дуже не поганий вояка, його можна було бачити на найнебезпечніших ділянках фронту, і тільки завдяки капризам химерної фортуни його не вибило з рядів в першій же сутичці із супротивником, Іван Панасович так сміливо їздив по лінії фронту у час бою на своїй білій кобилі, що її він реквізував у одній з богодухівських економій, як міг би їздити лише якийсь полководець за часів Атіли,— за тих часів, коли ще наука не знала вогнестрельної зброї, але організувати постачання, скажімо, снарядів для полку чи то щось

АНАТОЛЬ ПЕТРИЦЬКИЙ
З альбому художника

В СВОБОДНОМ СТИЛЕ
ИЗВЕЩАЮЩЕ

инше організувати в тій же частині — на це Іван Панасович не мав, на жаль, здібностей. Отже, товариш Матвій замислився, а Іван Панасович трусив головою.

В цей момент раптом до столу підскочив один з безвусих партизанів — схвильований, червоний та, можна сказати, радісний — і, звернувшись до Івана Панасовича, скрикнув:

— Уже!

— Що таке „уже“? — спитав Іван Панасович, здивовано подивившись на юнака. — Чи не склад снарядів ти десь намацав?

— Які там снаряди!.. — безнадійно махнув той рукою. — Треба бігти за кушеркою.

Іван Панасович, як і товариш Матвій, ще з більшим здивуванням поширили очі на чудакуватого воюю робітничо-селянського уряду.

— За якою там „кушеркою“?.. — мало не одночасно спитали вони.

— А за такою кушеркою, — сказав партизан, — що Варка дитину народила. Цілу ніч мучилась у клуні, і тепер ось народила... Пищить!..

Іван Панасович усміхнувся. Посміхнувся й товариш Матвій. Тоді сказав, значить, товариш Матвій трохи схвильованим голосом і начеб-то в задумі:

— Пищить!.. Кажеш, пищить новорождьонной малютка?.. Но, помежду прочим, ти, товаришок, не в курсі діла, і, можна сказати, кушерка вже не потрібна, раз запищало.

Молодий партизан збентежено подивився на товариша Матвія й почервонів. І справді: як це йому досі не прийшло в голову, що „кушерка“ потрібна саме тоді, коли дитина ще не появилась на світ божий, і зовсім не тоді, коли ця ж таки дитина вже примружує очі під ударами досі невідомого їй світла й пищить.

— Ну, так де ж там воно пищить? — сказав Іван Панасович і підвівся. — Веди нас до нього.

Підвівся й товариш Матвій. За якусь хвилину вони мусили бути в клуні. Але, коли вони підійшли до Варі, біля неї вже був цілий натовп партизанів. Варя лежала в яслах бліда й схудла, а біля неї на рядні — живий шматок м'яса. Варя всміхалась. Вона всміхалась, можна сказати, зажурно-щасливою посмішкою й раз-у-раз позирала на своє немовля. На її чоло лягли тонкі риси втоми від недавно перенесеної фізичної муки, але її зовсім не тривожила присутність біля неї людей, їй навіть приємно було, що ці люди прийшли до неї, і тому ані Іван Панасович, ані товариш Матвій — ніхто з них не найшов потрібним звільнити клуню від натовпу, і тому командира та помічника його одразу ж замкнуло тісне коло тих же таки людей.

— Народила, Варю, дитину? — сказав Іван Панасович і, скинувши догори свою марксову голову, теж чомусь почервонів: він, мабуть, таким же хлопчиськом відчував себе, як і той пацан-партизан, що допіру доносив йому про народження Варіного падаючка.

— Народила, Іване Панасовичу! — ледве чутно промовила Варя й обвела весь натовп своїми химерними й тепер уже перелякано-здивованими очима, наче вона боялася, що в неї віднімуть її дитину. — Синючка народила. Від камуністського більшовика.

Немовля запищало. Партизани ще тіснішим колом оточили ясла. Всі ці суворі вояки робітничо-селянського уряду дивились на Варю такими зацікавленими очима, ніби й справді Варина дитина раптом розв'язала їм якусь надзвичайну загадку.

— Так, значить, від камуністського більшовика? — промовив вражений в саме серце товариш Матвій і, зробивши надзвичайно серйозне обличчя, замислився. — От громадянський випадок!.. Складний!

Старого артилериста, дуже, до речі, сентиментальну людину, так зворушив цей „громадянський випадок“, що він навіть ні з того, ні з цього сльозу

змахнув з правого ока. Старий артилерист далі вже нічого не міг промовити. Мовчали і всі інші партизани. В клуні зупинилась така урочиста тиша, ніби в яслах лежав не Варин карапет, а син легендарної богоматери — легендарне немовля Ісус. Якраз над яслами, де лежала Варя зі своєю дитиною, ворожий снаряд кілька днів тому прорвав стелю (товариш Матвій запевняв, що це зовсім випадково, бо й справді більше таких вдалих пострілів супротивник уже не робив), і тому, якраз над яслами, стояли голубі далі вранішнього літнього неба. Десь під стріхою цвірінькали горобці і так весело й бадьоро іржали за повітками коні, що навіть близька одномаїтна перестрілка біля Мерла не викликала суму й важких думок. Варя тиснула до своїх грудей своє маленьке дитинча, і загадкова посмішка (чи то щастя, чи то зажури) так і не злітала з її надхненного обличчя. Зрідка вона позирала на партизанів, і те, що вони мамуловато топталися на одному місці, що вони невідомо для чого оточили її, що вони, не знаючи, що їй говорити, тільки чомусь ніяково посміхалися дитячими, наївними, такими ж, як Варя, посмішками — це Варю зовсім не бентежило. В цих молодих і старих, бородатих і безусих обличчях вона відчувала щось велике, незрозуміле, щось рідне й одночасно чуже, щось близьке й одночасно далеко, але все-таки щось таке, що з його власти їй вже ніколи не вирватись. Перервав безгоміння той же товариш Матвій і тим же занадто серйозним та врочистим голосом.

— Так що життя чоловічеське возродилось! Від камунічеського більшовика! — філософськи відзначив товариш Матвій. — От гражданський случай!.. Сключительний!.. Ну, що ж: пускай живе паходной малютка на здоров'я!.. А тебе, Варю, всі ми, можна сказати, од лиця всієї нашої робочо-крест'янської маси поздоровляємо з новорождьонним сином, і так що просимо не турбуватись.

Але не встиг товариш Матвій договорити останніх слів, як на Мерлі в цей момент енергійно зататакали ворожі кулемети. Ворог, мабуть, вирішив перейти в наступ. Відсутність снарядів в партизанській батареї підбадьорила його. Червоне, як кров, сонце вже лягло на обрій і обіцяло гарячий день гарячого, завзятого бою. Партизани посунули з клуні. Першим вискочив заклопотаний Іван Панасович. Зацвірінкав горобець і — стих. Знову енергійно зататакали ворожі кулемети й десь, уже тривожно, заіржав партизанський кінь. Над Красним Кутом розірвалась шрапнель.

— Ич як крое, падлець! — сказав товариш Матвій, прокидаючись нарешті від своєї врочистої промови. — Ну, нічого, не турбуйся, Варю — ми його зараз трохи припинимо. Відпочивай зі своїм малюточкою спокійно... А якщо буде невдержка — то для такого случаю ми тобі й підводу заброніруємо.

Товариш Матвій насторожився до перестрілки й рішуче рушив за ворота.

Клуня зовсім спорожніла. Горобці, що стихли було, знову завзято зацвірінкали. Десь закричав півень і хтось когось далеко покликав. Словом, Варя залишилась сама.

— Баю-бай! — глибоко зідхнувши, в перший раз несміливо промовила вона і пригорнула дитину до своїх грудей. — Бай-бай!

Дитина стала засинати. Але й перевтомлена за ніч Варя теж відчула, як злипаються їй очі... Та й чому їм не злипатися, коли їй так спокійно на душі, ніби й справді нема ніякої перестрілки, ніби й справді тривога ніколи й не безумствувала над Красним Кутом. Варя починає згадувати товариша Матвія, і кожного разу, коли вона згадає його, на Варине серце лягає якийсь досі незнаний їй ніжний біль...

...І так пройшло кілька хвилин і, нарешті, кілька годин. Уже давно Красний Кут відкурих порохом

гарячого, завзятого бою, вже давно зникла „забронірована підвода“ десть далеко за ворітьми клуні, а героїня „сключительного громадянського случаю“ і досі була в стані якогось химерного забуття. Лежить Варя, канешно, в клуні того ж таки краснокутського крамаря, а їй здається, що вона лежить десть за тисячу верстов, десть бог знає де, мало не на небесах. І, значить, дивиться Варя в ворота. І бачить Варя: на сході сходить заря. Така велика й така червона, як кров... І ніч.

Надворі тепло і в клуні тепло. Струмки нічного вітру ніжать її обличчя. Немовля раз-у-раз дригає своєю пухенькою ніжкою, і з ясел летить золота солома. Десть на півдні, на полтавській дорозі (Полтава, як відомо, від Красного Кута на південь), співають Варині богодухівські подружки, тоїсь наші малоросейські дівчата. Пісня якась химерна... така иноді буває осика в-осени! І Варі чомусь боляче... Можна сказати—і радісно, і боляче!.. Чи може тому, що згадала свій монастирський закуток? Хто його знає—може й не тому!.. Варя пригорнула своє тепленьке немовля до своїх набухлих грудей і дала йому в його вогенький ротик свою грушеподібну сісю. Дитина схопила її сісю й раптом відхилилася. Тонкий струмок Варіного молока вирвався й полетів під самісіньку стелю. Варя схопила очима цей білий, аж сліпить, струмок молока в червоному світлі від зорі, що вже давно розповзається по клуні, і кудись здивовано дивиться наївними очима. І чує Варя, як десть гавкають собаки: „гав! гав!“ І думає Варя: „пізно чи ні?“ „Мабуть, пізно“—думає... Закукурікав півень—голосно й завзято, і Варя подумала: „мабуть, червоний, як кров“. Тоді тепле молоко, що дзюрчить у вогкому ротикі її маленької дитини, вже здається Варі червоним, мало не святим вином.

— Ку-ку-ріку! Ку-ку-ріку!—кричить голосно й завзято, мабуть, червоний, як кров, півень.

... У городській школі, де вчилася Варя, канешно, вчили й „закону божому“. От і згадала вона. І стало їй трошки страшно і трошки радісно: вона-то — що й говорити — звичайна собі Варя з Манастирської, але от і богоматір теж народила в яслах своє дитинча. Виходить, що її синок, як немовля Ісус. Тоді пригадала Варя ніч з Віфліємською зорею і подивилась у ворота.

На сході, там, де Богодухів, але, мабуть, багато далі за її повітовим містечком, стояла в небі червона, як кров, зоря. „Очевидно, завтра буде добрий день“ — думає Варя й дивиться в прозоре повітря, в діру в покрівлі, що від ворожого снаряду. Голубе небо аж сліпить їй очі своєю блакиттю. І хочеться Варі сильніше, як мога сильніше, притиснути до себе тепленьке тільки своєї дитини. Але Варя боїться, Варя дуже боїться: чи не роздавить вона своє дитинча? І Варя прислухається. Чує Варя, як десь пурхають і, чи то тоскно, чи то радісно, перекликаються голуби. Вони так перекликаються ніжно, що Варина душа не стерпіла й раптом заспівала. І не тільки все співає — і клуня, і ясла, і небо, і весь безмежний всесвіт, що він їй зараз такий загадковий і такий цікавий, як фантастичний „бойовик“ з кіно. Тоді з Вариних грудей з надзвичайною силою рветься молоко. Воно так рветься, з такою надзвичайною силою рветься, що може захлинутись дитина. Варя викидає грудну ягоду, свою набухлу сісю, з синового вогкого ротика і кладе цей вогкий ротик на на свої гарячі вуста. Немовля пищить.

— Баю-баю! — говорить Варя й ніжить руками тепленьке тільки своєї дитини... І дитина засинає... Але потроху, непомітно засинає й сама Варя.

Важким ударом розсікло їй голову. Варя скрикнула й прокинулась. Та дитини вже біля неї не було. Де вона? Де її дитина? Де люди, нарешті?.. Не

було дитини, не було й людей. Стояло таке страшне безгоміння, як сам страшний суд. І перше, що повстало перед Вариними очима — це обличчя товариша Матвія. І вона догадалась: була ніч, партизани відступили, а товариш Матвій забрав її дитинча... Варя рвонулася з ясел і вискочила. Вискочила й озирнулась.

Краснокутськ змертвів: ніде нікого, і тільки з-за лісу, з-за Мерла стукотіли підводи.

— Белі! — метнулось у Вариній голові. — Ой, боже мій! Ой, що мені робити! Ой, рятуйте, хто в бога вірує!

Варя ще раз рвонулася і вже була на шляху. Вона так бігла, так мчалася, що аж дух забивало їй. Вона мчалася туди, куди відступили червоні полки. Вона падала, спотикалась і знову бігла й бігла. Варя вже нічого не чула і вже нічого не бачила. Вона тільки чула, як вітер тоненько й різко свистів їй над вухом, вона тільки бачила, як якась червона, як кров, пляма весь час миготіла перед її очима. Страшне безгоміння мчалось за нею!..

...Боже мій, боже мій! Як далеко, як неможливо далеко, як важко бігти туди, куди з боями відступили загони червоних полків!..

А втім, нічого подібного ніколи не було. Це просто приверзлося. Ніхто й не думав брати Варину дитину. Того пам'ятного дня партизани успішно одбили атаку супротивника і навіть з не меншим успіхом відбили ще дві атаки. Відступили вони з-під Красного Кута тільки на четвертий день, а з ними, канешно, відступила на „забронірованій підводі“ й дочка богодухівської бублешниці бистроока Варя зі своїм не менш бистроокиим карапетом, тоїсь „паходним малюткою“ і, можна сказати, сином тривожних років великої громадянської війни.